

ЕКОНОМІЧНА СУТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ

Ключевые вопросы, которые рассматриваются:

- *Уточнена економічна суть оперативного контролю в ринкових умовах ведення господарства, обґрунтовано його роль і місце в системі управління.*
- *Систематизовано і сгруповано передумовки і обставини виникнення і розвитку оперативного контролю на різних етапах еволюції господарських відносин.*
- *Опираючись на економічну суть, мету і особливості оперативного контролю визначено його основні завдання.*

Key issues that are examined:

- *Economic essence of operative control is specified in the market conditions of manage, it is grounded his role and place in the system of management.*
- *It is systematized and pre-conditions and circumstances of origin and development of operative control are grouped on different stages of evolution of economic relations.*
- *Leaning against economic essence, purpose and features of operative control his basic tasks are definite.*

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин та розширення напрямів бізнесу призвели до значних змін і перетворень в діяльності суб'єктів підприємництва. Ускладнення умов господарювання, а саме дотримання планів, досягнення поставлених цілей і завдань підвищили вимоги до системи управління. В результаті таких змін особливого значення набуло інформаційно – аналітичне забезпечення як основа прийняття оптимальних управлінських рішень.

Виробництво, реалізація та інші господарські операції сьогодні прямо залежать від зовнішніх факторів. Тому управління ними повинно здійснюватись оперативно з врахуванням постійного впливу різноманітних чинників. Можливість пристосування до змін ускладнюється також специфікою та особливостями як деяких галузей народного господарства, так і окремих суб'єктів ринкових відносин. Забезпечення ефективності та результативності господарських процесів можливе за умови своєчасного спостереження за ходом їх здійснення. Разом з тим зростає роль оперативного реагування на факти і причини виникнення відхилень від заданих параметрів. Внаслідок цього виникає необхідність швидкої перевірки отриманої інформації, визначенні та оцінці її доречності та якості. Таким чином, задоволення потреб користувачів й управлінців різних рівнів в своєчасних поточних даних забезпечується системою оперативного контролю.

Сьогодні роль і місце оперативного контролю в системі управління визнані та підтвержені. Але проблема з'ясування його сутності, специфічних особливостей та ознак в нинішніх умовах господарювання до сьогодні залишається відкритою. Разом з тим, необхідним є обґрунтування значення та виокремлення завдань оперативного контролю відповідно інформаційних потреб і запитів сучасних користувачів.

Аналіз джерел. Проблеми сутності, методики і методології оперативного контролю досліджувались та висвітлені в багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них: А. Дайле, Б.І. Валуєв, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, Г.Г. Кірейцев, В.М. Кужельний, В.О. Ластовецький, В.Г. Лінник, Ю.Я. Литвин, Л.В. Нападовська, Г.О. Партин, М.С. Пушкар, П.Т. Саблук, П.А. Хомин, В.О. Шевчук та інші. Науковці звертали увагу на вивчення переваг і недоліків оперативного контролю, досліджували теоретико – історичні аспекти його розвитку. Особлива

увага зверталась на розробку обліково – аналітичного забезпечення оперативного контролю та його категорійного апарату.

Крім того доцільно виділити основні проблеми оперативного контролю, що досліджувались у докторських дисертаціях і монографіях в розрізі внутрішньогосподарського контролю. Зокрема професор П.І. Гайдуцький працював над теоретичними аспектами розвитку оперативного контролю. Вчений зауважив на його перевазі як засобу ефективного управління діяльністю в процесі її ведення. В монографії Л.В. Сотнікової достатньо уваги приділяється організації внутрішнього контролю відповідно циклам діяльності підприємства (постачання, реалізація, виробництво). У науковій роботі професора Ю.А. Кузьмінського зроблено ґрунтовний внесок на уточнення елементів та показників оперативного контролю. Також, визначено основні напрями удосконалення методики оперативного контролю в рамках розширення меж Світової торгівлі. Науковці І.І. Пилипенко, О.Ю. Редько, Т.О. Каменська розробили практичні рекомендації по організації внутрішнього контролю за витратами процесу виробництва. У роботі висвітлені роль, місце і завдання внутрішнього контролю витрат у виробничому процесі. Монографія професора Є.В. Калюги присвячена визначенню і обґрунтуванню об'єктів (місць виникнення витрат і центрів витрат) та суб'єктів (центрів відповідальності) оперативного контролю. Німецький вчений А. Дайле розглянув та уточнив практичні умови ефективної реалізації функцій контролера.

Цілі статті. Однак, проблема уточнення специфічних ознак і особливостей оперативного контролю відповідно до сучасних потреб управління залишається відритою. Тому, вважаємо за доцільне з'ясувати його економічну сутність і значення, окреслити основні завдання з метою обґрунтування його ролі в умовах ринкового середовища.

Основний матеріал. Характер суспільного ладу, форми власності, основні риси економіки на конкретному етапі її розвитку зумовили формування економічного змісту оперативного контролю. Однак його властивості та специфічні ознаки виявлялися у практичній діяльності з початком виникнення та еволюції господарських відносин. Ускладнення та урізноманітнення різного роду операцій, розрахунків та процедур спричинювали зміну методичних прийомів і способів здійснення оперативного контролю.

Контроль виник разом із суспільством як необхідна умова спільної праці (господарювання) по видобутку засобів праці [1, с. 11]. На ранніх стадіях розвитку господарських відносин їх суб'єкти звичайно не ставили перед собою завдань щодо вибору підходів та прийомів здійснення контролю. Але точна мета та конкретний результат від його проведення обов'язково були їм відомі.

На всіх етапах еволюційних процесів контроль забезпечував достовірність інформації з метою прийняття рішень, хоча видозмінювалась його організаційна та медична структура, формувались нові види та класифікації, уточнювалась економічна суть. Погоджуючись з думкою Н.В. Виговської про те, що «потреба в контролі ще виникла в ранніх стадіях людського розвитку та існує в різних суспільно – економічних формаціях», висловимось: оперативний контроль слід розглядати як частину (вид) господарського контролю, з врахуванням специфічних особливостей та функцій, що проявлялись та були виокремлені внаслідок урізноманітнення й ускладнення господарських відносин. Підтвердженням цього також є ідея про розподіл контролю на попередній, наступний та поточний, що вперше була висунена представниками Тосканської економічної школи Ф. Марчі та Д.Чербоні.

Аналізуючи окремі історичні факти паралельно з оцінкою сучасних потреб користувачів виділимо деякі обставини (передумови) , що спричинили виникнення оперативного контролю:

1. фактичні умови здійснення окремих операцій часто відрізняються від запланованих внаслідок впливу сукупності випадкових факторів. Тому виникає необхідність в специфічному механізмі оцінки рівня їх впливу, а також визначенні конкретних дій по виправленню недоліків;

2. формування потреби у своєчасному спостереженні та попередженні негативних тенденцій. Її забезпечення дозволить оперативно відображати похибки планування і прогнозування, а також своєчасно усувати недоліки, що унеможливить їх вплив на кінцевий результат діяльності;

3. власнику, як специфічному користувачу, необхідно бути проінформованим щодо ефективних і перспективних напрямів діяльності, факторів, що забезпечують отримання запланованих результатів з метою своєчасного коригування дій в напрямку оптимального використання ресурсів;

4. ускладнення організаційної структури суб'єктів господарювання знижує можливості власника (керівника) оперативно реагувати на хід господарської діяльності.

Висвітлені передумови виникнення оперативного контролю дозволяють розкрити його ціль та основні завдання, що ставлять перед ним сьогодні управлінці різних рівнів. Тому ціль оперативного контролю полягає у попередженні і своєчасному виявленні відхилень фактичного стану об'єкта управління від нормативних, планових та інших його характеристик відповідно до яких можливе його функціонування [4, с. 37].

Спираючись на обставини виникнення оперативного контролю та з врахуванням визначеної цілі виділимо його основні завдання:

1. поточне спостереження за господарськими операціями, а також факторами, що мають вплив на них в процесі їх здійснення;

2. своєчасне попередження різного роду відхилень, формування яких знизить ймовірність отримання поставлених результатів;

3. оперативне виявлення фактичних відхилень.

Специфічною особливістю оперативного контролю є його відокремлене здійснення, поза регулюванням відхилень [4, с. 37]. Це пояснюється відсутністю у вищенаведених завданнях усунення негативних виробничих явищ та розробка системи коригувальних заходів, оскільки це відноситься до сфер дії інших систем управління (зокрема управлінського обліку). Тому оперативний контроль здійснюється в системі окремо, незалежно від стану інших елементів управління.

З врахуванням висвітлених завдань, цілей та особливостей оперативного контролю можна розглянути його як інструмент управління виробничими процесами безпосередньо під час їх здійснення та засіб достовірного відображення інформації в поточному (первинному) обліку. Але для уточнення його економічної сутності цього недостатньо, тому проаналізуємо різні погляди вчених стосовно такого питання.

Н.Г. Виговська підкреслює, що поточний контроль здійснюється в момент здійснення операції, визначення намірів інвестиційних ресурсів тощо [1, с. 320]. На основі цього вбачається, що фактично поточний і оперативний контроль - це один і той же господарський процес. Продовжуючи думку, науковець стверджує, що поточний контроль попереджує можливі зловживання при одержанні та витрачанні коштів, сприяє дотриманні фінансової дисципліни, своєчасності фінансово – грошових розрахунків, а також має відповідати інтересам власника [1, с. 320], що підтверджує вищезгадану тезу про єдність оперативного і поточного контролю, та обґрунтовує співпадання їх завдань.

Для цього наведемо також визначення А.Г. Загороднього, який стверджує, що поточний контроль здійснюється у процесі виконання фінансових планів та господарських операцій загалом з метою своєчасної

оцінки правильності, законності та доцільності здійснених витрат, отриманих доходів, розрахунків підприємства [2, с. 232]. Вчений підкреслює функції оперативного контролю щодо забезпечення процесу прийняття рішень своєчасними і чіткими інформаційними даними.

Поточний контроль здійснюється щоденно в процесі виробництва з метою забезпечення систематичного нагляду за виконанням планів виробництва і реалізації продукції, а також за ходом формування витрат [5, с. 46]. В такому випадку виявляється місце оперативного контролю в системі управління, а саме розкривається його зв'язок з управлінським обліком як специфічним інструментом регулювання витрат.

Контроль, як невід'ємна функція управління, здійснюється відповідними підрозділами підприємств у процесі повсякденного оперативного керівництва виробництвом та удосконалення фінансово – планових операцій. Поточний контроль відіграє роль попереднього відносно наступного – внутрішньовідомчого контролю [3, с. 56]. Особливістю такої думки є розмежування функцій та меж здійснення окремих видів господарського контролю. Зокрема зауважимо, що послаблення або невиконання контрольних функцій підрозділами ускладнює здійснення наступного контролю та зменшує його дієвість.

З точки зору методу, організації та інших характеристик оперативний контроль є звичайним контролем, питання тільки в часових межах його здійснення [4, с. 35]. Ефективність контролю за поведінкою і станом окремих об'єктів або їх груп забезпечується тільки за умови його здійснення у найкоротші терміни. Разом з цим зауважимо, що не всі аспекти господарської діяльності потребують поточної перевірки, деякі з них перевіряються періодично. Крім того дещо не погодимось з автором стосовно типовості методів, організації та інших характеристик оперативного контролю. Зокрема, раціональна побудова організаційної структури поточного контролю повинна враховувати властиву йому

оперативність. Формування необхідного інформаційно – аналітичного забезпечення, розподіл функціональних обов'язків і повноважень ґрунтуються на задоволенні потреб користувачів в процесі діяльності та можуть створюватись й видозмінюватись на вимогу. Стосовно методу оперативного контролю, то слід наголосити на його варіативності. Перш за все це пояснюється неоднорідністю завдань, виконання яких забезпечується відповідними методиками та прийомами здійснення. Не всі методи та способи господарського контролю актуальні в ході реалізації поточних цілей. Зокрема, значна частина прийомів документального контролю взагалі відсутня та нехарактерна оперативному контролю. Це пояснюється тим, що документальний контроль ґрунтується в першу чергу на основі документів та реєстрів бухгалтерського обліку. Останні ж, в свою чергу, складаються і формуються після здійснення господарської операції. Таким чином, підтверджують факт завершення процесів і отримання деяких результатів. Тому висловимо думку про те, що метод оперативного контролю має забезпечити максимальне наближення його суб'єкта до об'єкта з метою своєчасного з'ясування стану господарських операцій та подій в процесі їх здійснення, а не після завершення.

На основі вищевикладеного підкреслимо, що економічна суть оперативного контролю, розкрита різними вченими, визначена з врахуванням незначних термінів його здійснення в межах поточних господарських операцій. В уточненні мети науковці також дійшли обґрунтованої згоди. Її суть полягає у формуванні достовірної та своєчасної інформації для прийнятті поточних управлінських рішень. Але також зазначимо, що у кожному визначенні існують деякі відмінності та підкреслені особливості оперативного контролю. Зокрема, одні науковці підкреслюють його роль у виробництві та реалізації продукції, а також в процесі формуванні витрат та калькулюванні собівартості. На нашу думку це підкреслює зв'язок оперативного контролю з управлінським обліком, а

також з плануванням, калькулювання і бюджетуванням. Це пояснюється тим, що саме такі складові управління реалізують свої функції в процесі виробництва та визначенні собівартості одиниці продукції. Інші вчені наголошують на важливості оперативного контролю у фінансово – розрахунковій сфері господарювання, а також в інвестиційній діяльності. Така особливість пояснює зв'язок оперативного контролю з фінансами та іншими економічними науками. Доречно сказати, що неоднорідність та специфіка оперативного контролю може проявлятися не в сукупності, а за окремими ознаками, на що впливають галузеві особливості окремих суб'єктів господарювання.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене можна висловити думку про те, що теоретичний зміст та економічне значення оперативного контролю розкриває його функціональне призначення та роль в системі управління. Ґрунтовні напрацювання вчених в даному напрямку дають основу для подальших досліджень. Наголосимо на виявленні деяких відмінностей у судженнях науковців стосовно економічного визначення оперативного контролю. Як уже зазначалося, це пояснюється його особливостями, що виникають внаслідок специфіки галузі конкретного суб'єкта господарювання, а також поточних інформаційних потреб і запитів користувачів (власника, бухгалтера, менеджера). Також, слід зазначити, що процедури оперативного контролю характеризуються деякою варіативністю. Зокрема, широкий вибір методичних прийомів здійснення, гнучка структура організації дозволяють своєчасно забезпечити управлінців доцільною й доречною інформацією.

Повне та якісне виконання завдань оперативного контролю, виокремлених та обґрунтованих вище, формує надійні умови для реалізації поточних цілей та досягнення запланованих результатів суб'єктами підприємництва. Разом з тим, створюється основа для наскрізного спостереження за ходом здійснення господарських операцій та

оперативного реагування на відхилення чи інші негативні явища, що виникають внаслідок порушення нормального операційного циклу.

Таким чином економічна суть, особливості та завдання оперативного контролю розкривають його значення в системі управління. Перш за все воно полягає у створенні надійного інформаційно – аналітичного забезпечення, а також своєчасного виявлення відхилень, що в сукупності складає основу для прийняття оптимальних управлінських рішень в найкоротші терміни. Разом з тим в сучасних умовах зростає потреба у дослідженні й вдосконаленні методичного забезпечення оперативного контролю, розробка якого має бути основана на його функціях та властивостях в умовах ринкових відносин. Для ефективного проведення оперативного контролю сьогодні актуальним також є вивчення й обґрунтування нормативно – правової основи його здійснення.

Список використаних джерел

1. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532с.
2. Загородній А.Г., Возюк Г.Л., Смовженко Т.С. фінансовий словник. – 4-те вид., випр. Та доп. – К.: Т-во «Знання», КОО; Л.: Вид – во Львів. банк. ін-ту НБУ. – 566с.
3. Литвин Ю.Я. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 301с.: іл.
4. Оперативный контроль экономической деятельности предприятия / Б.И. Валуев, Л.П. Горлова, Е.Л. Зернов и др. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 224с.: ил.

5. Штейнман М.Я. и др. Бухгалтерский учет, финансы и контроль в сельскохозяйственных предприятиях / М.Я. Штейнман, А.Я. Важов, Е.С. Церлевская. – М.: Агропромиздат, 1988. – 413с.